

АКТОРИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ

SUMMARY

Ryabinin Y. participants of solving military conflict in the southern east of Ukraine. The article is devoted to analysis of steps and activities of different actors of international relations as for solving military conflict in Donbass. It was analyzed diplomatic steps done by such countries as France, Canada, Germany, the USA in order to solve the conflict as quickly as possible. It was shown that only France and Germany were very active in the peacemaking process, whereas the rest of the countries helped Ukraine in another way. Canada provided Ukraine with military instructors who consulted and trained Ukrainian soldiers. Together with Norway Canada tried to solve the problems of humanitarian sphere. It was analyzed that these countries helped civilians to overcome the problems of the hostilities.

It was proved that Lithuania was the only country that provided Ukraine with lethal weaponry, mainly of Soviet production. It was done due to the fact that Russia and Lithuania have very tense relations and the latter wanted to help Ukraine cope with Russian policy.

It is emphasized that France is willing to become very active at least in European region and became initiator of negotiations between Ukraine and Russia. Nowadays French president says that it is necessary to improve relations with Russia because it is impossible to create European security system without it.

Germany's behavior was thoroughly analyzed due to the fact that it is a leader of European Union and a lot depends on its position. The author showed attitude of German government towards Ukrainian conflict and proved that it has changed because of the Nord Stream – 2. Being interested in its building Germany has softened its position towards Russia and now we can see that it can be even pro-Russian than pro-Ukrainian.

Key words: Ukraine, Russia, Germany, France, assistance, military conflict, Donbass.

Сучасний світ знаходиться в умовах серйозної економічної та гуманітарної кризи. Якщо наслідки першого можна вирішити в рамках відносно короткого проміжку часу, використовуючи різні механізми, то другий знаходиться більше у психологічній площині, а дана сфера не завжди піддається будь-яким законам. Існує багато думок щодо природи COVID-19 – автор статті схиляється до його штучного походження для проведення глобального експерименту з тоталітаризації населення планети за прикладом «оруеллського суспільства».

Через цю подвійну кризу переважна більшість конфліктів пішли з перших шпальт газет (навіть спроба державного заколоту у Венесуелі не отримала належного висвітлення у пресі) – їхнє місце зайнято проблемою економічної кризи і глобальної пандемії. Не стала винятком й українська криза, хоча, слід зазначити, що увага до неї різко знизилася ще 2017 року, коли військові дії

практично зійшли нанівець. Однак відсутність інтересу до української кризи з боку світової спільноти не означає, що криза вирішиться сама собою. Отже, на думку автора, світова спільнота повинна знову звернути увагу на кризу в центрі Європи і вирішити її якомога швидше з найменшими людськими втратами.

Метою статті є аналіз участі провідних акторів міжнародних відносин у вирішенні російсько-українського конфлікту.

Основними учасниками врегулювання російсько-українського конфлікту були Франція і Німеччина. США були, з одного боку, сторонніми спостерігачами – з іншого, намагалися забезпечити українську армію військовою допомогою. Канада, Норвегія, Данія виступали як «гуманітарні» партнери, фінансуючи різні проєкти, пов'язані з допомогою біженцям або розмінуванням територій. Проаналізуємо основні напрямки діяльності вищеперелічених держав.

Аналізуючи участь США у врегулюванні конфлікту на Південному Сході України, слід наголосити на тому, що Сполучені Штати звертаються до Будапештського меморандуму. За логікою української сторони, Сполучені Штати повинні були першими серед міжнародних партнерів Києва стати на захист територіальної цілісності та суверенітету України з огляду на їхню ініціацію процесу ядерного роззброєння України та підписання Будапештського меморандуму. Українська сторона сприймала меморандум як гарантії безпеки, американська ж – як безпекові запевнення, реалізація яких здійснюється через проведення відповідних консультацій [1].

Саме у рамках виконання Будапештського меморандуму деякі експерти пропонують розглядати допомогу США у зміцненні оборонних спроможностей України. Жоден інший документ, окрім Будапештського меморандуму, не спонукає Вашингтон до такої допомоги. Будапештський меморандум надає США політичне та моральне зобов'язання бути залученими до врегулювання конфлікту та надавати допомогу Україні.

Сполучені Штати безпосередньо не беруть участі у переговорному процесі щодо вирішення конфлікту між Україною та Росією. Для США

важливо було, аби саме Німеччина, а не ЄС як такий, грала визначальну роль у цьому процесі [1].

Тим не менш Вашингтон підтримував Україну якщо не дипломатично, то у військовому форматі. З 2014 року США витратив на військові потреби Києва біля 1,0 млрд доларів. До цієї суми належать витрати на інструкторів особистого складу ВСУ, гуманітарна допомога українським військовослужбовцям [1].

Активну участь у стабілізації ситуації в Україні відіграють урядові організації Канади: передусім, це «Канадське Агенство Міжнародного Розвитку» (CIDA). Головною метою є сталий економічний та соціальний розвиток країн, що розвиваються, шляхом співпраці у проведенні заходів для подальшої стабілізації всередині держави та надання гуманітарної допомоги.

В межах діяльності на території України CIDA намагається сприяти розробленню та впровадженню публічної політики, забезпеченню розвитку місцевих ініціатив, реформуванню системи кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх. Також CIDA профінансувало створення центру для малого бізнесу та економічного розвитку (SBEDIF) в Івано-Франківську. Додатково було виділено \$3,8 млн для створення регіонального мережевого проєкту: в рамках підтримки малого бізнесу та економічного зростання було інвестовано в п'ять підприємств на заході України [3].

Окрім CIDA, в Канаді діє програма «Канадський фонд підтримки місцевих ініціатив» (КФМІ), що підтримує малі та середні проєкти для реалізації їх місцевими громадськими об'єднаннями, сільськими радами, кооперативами та жіночими групами. Головною метою програми є розвиток демократії та надання можливостей для дітей і молоді щодо реалізації власних проєктів та ініціатив. Проєктна діяльність спрямована на розширення прав населення і розкриття можливостей громад у правовому просторі [4].

Канадські неурядові організації також істотно надавали допомогу українській армії та реабілітаційній клініці для українських солдатів. «Конгресом Українців Канади», спільно із канадською компанією «Caravan Logistics», а також канадськими громадськими організаціями «Ukraine Appeal», «GlobalFire», «Global Medic» та «Лігою Українців Канади» було

зібрано близько 11 тонн гуманітарної допомоги, до складу якої увійшло медичне обладнання та засоби пожежогасіння. Вантаж було передано до лікарень і пожежних станцій Маріуполя та інших міст Донецької області. Зазначені організації та меценати вже неодноразово надсилають гуманітарну допомогу Україні [5].

Що стосується зброї, то прем'єр-міністр Канади Трюдо заявив, що канадські компанії вже інвестують у виробництво боєприпасів в Україні, та запевнив українську сторону, що буде продовжуватися операція Unifier з підтримки реформування української армії. До кінця березня 2022 року в Україні дислоковані 200 канадських військовослужбовців. З 2015 року канадські військові провели підготовку 12 500 українських солдат [6].

Франція була ініціатором створення дипломатичних переговорів між Москвою та Києвом задля вирішення конфлікту. Французами був запроваджений «нормандський формат» переговорів, який запустив Мінський процес, результатом якого стало підписання Мінського протоколу (Мінськ-1) та Мінської угоди (Мінськ-2). Франція також надає уваги процесу розмінування та передала Україні три системи знешкодження боєприпасів CTS Lance, які дають змогу знешкоджувати вибухонебезпечні предмети на відстані 150 метрів.

Е. Макрон на 56-й Мюнхенській конференції з безпеки заявив, що Росія намагатиметься дестабілізувати Захід та з неї непотрібно знімати санкції, але в довгостроковій перспективі Європі потрібно прагнути до поліпшення взаємовідносин [7].

Отже, Макрон підтримав загальну євроатлантичну риторику, але одночасно натякнув про пріоритетність партнерства Росії для Європи, що має бути сигналом для української сторони.

В інтерв'ю The Economist Е. Макрон також заявив про наміри переглянути відносини із Росією, але він підкреслив, що відносини можуть вийти на новий рівень не раніше ніж через 10 років. Також він наголосив, що коли «ми бажаємо побудувати мир в Європі, відтворити європейську стратегічну автономію, ми повинні змінити нашу позицію стосовно Росії» [8].

Такі заяви французького президента були зроблені під тиском тих викликів, з якими стикається Європа сьогодні: криза європейського будівництва, одностороння політика Д. Трампа в дусі *America first*, яка враховує європейські інтереси за остаточним принципом, що на фоні ускладнення глобального суперництва між США та Китаєм відводить Європі підпорядковану роль у битві двох гігантів [9]. Е. Макрон намагається зробити те, що також намагався зробити Н. Саркозі: вивести Францію з німецької тіні та зробити країну знову основним актором міжнародних відносин. Після невиразної зовнішньої політики при Ф. Олланді Е. Макрон зробив декілька кроків для поліпшення іміджу країни на міжнародній арені, але європейські питання є пріоритетом Німеччини, яка є локомотивом цього об'єднання в усіх його проявах на сучасному стані розвитку європейського об'єднання.

До вирішення проблем гуманітарного спектру також залучилась Норвегія. В Україні створена Програма Норвезької ради у справах біженців (NRC), що діє з кінця 2014 року. Стратегія NRC спрямована на задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб і постраждалого від конфлікту населення – особливо вздовж лінії розмежування в Луганській області: на підконтрольній і непідконтрольній уряду території. У березні 2016 року NRC розширила свою діяльність на північні райони Донецької області [10].

Загалом Україна отримувала різну допомогу: наприклад, шоломи, бронежилети, індивідуальне спорядження, прибори нічного бачення тощо. Єдиною країною, яка постачала Україні летальну зброю з самого початку конфлікту, була Литва. 2016 року Литва передала Києву 150 тонн боєприпасів. 2017-го було передано боєприпасів на 1,93 млн євро. Тож Литва надала сім тисяч автоматів Калашникова, 2,0 млн патронів, 80 кулеметів, декілька мінометів, протитанкову зброю та іншу техніку [11].

Але одним з головних учасників вирішення конфлікту є Німеччина як локомотив Європейського Союзу, тому вважаємо за потрібне надати аналізу німецької участі більше уваги задля того, щоби прослідити як змінювалась політика та ставлення Німеччини щодо українсько-російського конфлікту.

Коли розпочався конфлікт, канцлер Німеччини А. Меркель прокоментувала перспективи України щодо європейської інтеграції, заявивши,

що «холодна війна закінчена, і країни мають право вибирати напрямок свого розвитку» [12]. Берлін був готовий допомогти Києву провести реформи і підтримати план ЄС з надання негайної фінансової допомоги Україні у вигляді кредиту на суму 15 млрд. євро в найближчі роки, а також відкрити внутрішній ринок ЄС для українських компаній. Україна отримала деякі гранти, але цього було недостатньо для всіх реформ.

Європа і світова спільнота не очікували такого розвитку подій, які привели до анексії Криму. На той час міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр заявив, що «Європа опинилася в гіршому становищі з часів закінчення холодної війни». Німецькі чиновники виявилися між двох вогнів, тому що, з одного боку, їм доводилося реагувати на дану ситуацію як лідерам ЄС, але, з іншого боку, вони не хотіли знижувати рівень співпраці з Росією, тому що це могло негативно вплинути на показники їхньої економіки. До 2014 року Росія була основним (і зараз залишається таким) постачальником сировини до Німеччини: 2013 року (за доконфліктного періоду) Росія поставила 35 % сирової нафти, 38 % природного газу і 27 % кам'яного вугілля.

Тісні німецько-російські економічні відносини традиційно є одним з визначальних факторів, коли справа доходить до пояснення особливих відносин між Берліном і Москвою. Річний товарообмін між цими двома країнами був на рівні 76,5 млрд євро 2013 року, і, за словами Райнера Лінднера, директора Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft, 300 000 робочих місць у Німеччині залежать від бізнесу з Росією. У той час як Німеччина сильно залежить від поставок російської енергії, на частку яких припадає 37 % свого газу і 35 % її імпорту нафти, Росія є величезним ринком для потужної німецької автомобільної промисловості та для її машинного і хімічного сектора [13].

З іншого боку, позитивне сальдо торговельного балансу Німеччини з Росією також є істотним. Німеччина експортує до Росії близько 2,1 млрд євро (1,7 млрд дол., 3,0 млрд дол.) [14].

Думка в Німеччині про те, як вирішити конфлікт в Україні, розділилася. Прихильники співпраці з Росією розглядають цю країну як визначального

економічного партнера Європейського Союзу, з яким необхідно співпрацювати для встановлення стабільного європейського порядку безпеки. На їхню думку, стабільність в Європі вимагає стратегічного партнерства з Росією, навіть якщо це передбачає поступки – особливо з огляду на безпекові виклики на пострадянському просторі, що розглядається як природна «сфера впливу Росії». Інший підхід є наслідком розчарування через відсутність успіху політики щодо Росії і ґрунтується на переконанні, що сила цієї країни повинна вимірюватися її руйнівним потенціалом, а не прагненням до конструктивних дій. Такий підхід був сформований внаслідок подій у самій Росії, тобто через повернення В. Путіна до влади і його все агресивнішої політики, спрямованої на повернення Росією собі статусу наддержави і відновлення своїх сфер впливу.

Більшість політичних партій підтримали дії А. Меркель і міністра закордонних справ Штайнмаера, вжитих у відповідь на українську кризу. Вони вважають, що Заходу довелося жорстко відреагувати на порушення Росією територіальної цілісності України, але вони скептично ставляться до можливого введення жорстких санкцій [15].

Говорячи про думку канцлера А. Меркель, потрібно відзначити, що вона змінювалася протягом усього періоду української кризи та може бути розглянута в контексті трьох періодів:

- 2014 – 2016 роки: явно проукраїнська і антиросійська. На цьому етапі загалом підхід Німеччини щодо врегулювання конфлікту на Південному Сході України містить три складові: санкції проти Росії, фінансову підтримку України і використання нормандського формату переговорів для врегулювання певних аспектів конфлікту дипломатичним шляхом. Німеччина рішуче підтримує санкції проти Росії з метою вчинення тиску на Москву задля припинення бойових дій на сході України [16, с.56];

- 2016 – 2017 роки: нейтральна, але близька до української позиції, що підкреслює необхідність дипломатичного вирішення проблеми;

- з 2017 року – дотепер: нейтральна, але близька до проросійської позиції [17, с.28].

На початку та на етапі ескалації конфлікту А. Меркель продовжувала говорити про важливість територіальної цілісності України, вважаючи її першочерговим завданням німецької політики [18].

Коли ситуація зайшла в глухий кут навіть після підписання перших Мінських угод, А. Меркель продовжувала наполягати на дипломатичному вирішенні проблеми, заявляючи, що «після жаху Другої світової війни ця ситуація загрожує всьому європейському світопорядку. На ситуацію у Східній Україні негативно впливає Росія. Криза в Україні – не регіональна проблема. Це стосується всіх».

Тут ми бачимо, що Німеччина транслиувала світовій спільноті свою позицію, яка полягала в тому, що Росія є агресором.

2015 року Німеччина не змінила свою позицію стосовно української кризи. На прес-конференції в лютому 2015 року А. Меркель заявила, що «територіальна цілісність і суверенітет України порушені. Поведінка Росії порушує визначальні статті меморандуму в Будапешті» [19].

З плином часу німецький дискурс став доповнюватися новими аргументами. На сьогодні німецька дипломатія працює над розблокуванням мінського процесу, відновленням переговорів у рамках ОБСЄ з контролю над звичайними озброєннями та контактам в Раді Росія – НАТО. Крім того, Берлін активізував деякі формати двостороннього співробітництва з Москвою: такі як стратегічна група з економіки та Санкт-Петербурзький діалог. Німецька влада все частіше підкреслює, що вони зацікавлені в добрих відносинах з Росією, незважаючи на те, що Москва буває «важким партнером».

У цьому контексті слід зазначити, що багато німецьких політиків критикують Європейський Союз за помилки, зроблені в минулому щодо європейської політики стосовно Росії. Так, зокрема, є думка, що політична помилка полягала в тому, що Москва не брала участі в переговорах щодо «Східного партнерства» з самого початку. ЄС на початковому етапі Ініціативи заявив, що дана програма абсолютно не стосується Москви [19].

Протягом останніх двох років риторика щодо військового конфлікту на Донбасі пом'якшала і вже була більш антиукраїнською. 2016 року Меркель уже назвала військовий конфлікт громадянською війною, і це формулювання не було прийнято офіційним Києвом [20].

2016 року А. Меркель продовжувала наполягати на дипломатичному вирішенні проблеми, заявивши, «що інтенсивність бойових дій знизилася, але

миру ще не досягнуто». Також вона додала, що неможливо розв'язати конфлікт військовим шляхом – тільки дипломатичним.

На думку автора, пом'якшення риторики пов'язано з будівництвом «Північного потоку-2», який може замінити український трубопровід. Незважаючи на постійні ствердження А. Меркель, що Україна повинна залишатися транзитною державою, кількість фінансів, які надходитимуть до бюджету України від транзиту газу, різко знизиться з введенням «Північного потоку-2». А після введення в експлуатацію «Турецького потоку», важливість України в контексті транзиту газу до Європи виявиться під великим питанням.

Говорячи про поточну позицію А. Меркель щодо військового конфлікту на Донбасі, вона вважає за необхідне реанімувати Мінські домовленості та підтримує розгортання миротворчих сил ООН на сході України. Але проблема полягає в тому, що немає єдиної думки щодо того, як і де вони повинні знаходитися.

Отже, тенденція пом'якшення риторики А. Меркель щодо військового конфлікту на Донбасі характеризується економічними інтересами Німеччини, її тісним економічним співробітництвом з Росією і будівництвом «Північного потоку-2», який дозволить Німеччині стати головним газовим хабом в Європі. Ця думка отримала підтвердження у квітні 2020 року, коли на офіційному сайті німецького бундестагу [21] з'явилася інформація про підтримку завершення будівництва «Північного потоку-2» та підтримку всіх компаній, які будуть цьому сприяти.

Отже, слід зазначити, що Європа, незважаючи на активну дипломатичну діяльність у контексті спроб щодо вирішення російсько-українського конфлікту, не змогла використати всі можливі та неможливі важелі впливу, аби дійсно вирішити конфлікт на Південному Сході України якомога скоріше та з мінімальною кількістю людських витрат з обох сторін. Конфлікт у Нагорному Карабасі та грузинсько-російський конфлікт 2008 року, у вирішенні яких провідну роль намагався грати ЄС та Німеччина зокрема, спроба блокування у Раді безпеки ООН військової агресії проти Іраку, яка була проігнорована Сполученими Штатами, доводять, що Європа так і не змогла вийти на новий рівень міжнародного впливу після того, як вона його

втратила після Другої світової війни, та не має можливості протистояти агресивній політиці основних акторів міжнародних відносин, а саме США, Росії та Китаю.

Євген Рябінін,
кандидат політичних наук,
Маріупольський державний університет

Список використаних джерел:

1. Гетьманчук А. Аудит зовнішньої політики: Україна – США. Дискусійна записка – Режим доступу: / А.Гетьманчук – Режим доступу: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_USA_ukr_net-1.pdf
2. США продолжают поставлять Украине вооружения [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/ru/%D1%81%D1%88%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B6%D0%B0%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5-%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F/a-48942362>
3. Canadian International Development Agency [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.devex.com/organizations/canadian-international-development-agency-cida-44563>
4. Ukrainian Canadian Congress and Canadian Civil Society organizations have sent 11 tons of humanitarian aid to Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ukrinform.net/rubric-society_and_culture/2151954-canada-sends-11-tons-of-humanitarian-aid-to-ukraine.html
5. Канадський фонд підтримки місцевих ініціатив [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://region.kname.edu.ua/index.php/uk/granti/80-kanadskij-fond-pidtrimki-mistsevikh-initsiativ-ogoloshue-konkurs-proektiv>
6. Канада готовится поставлять оружие Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%81%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B8%D0%B5-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5/a-49450574>
7. Макрон уверен, что Россия продолжит дестабилизировать Запад [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/ru/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BD-%D1%83%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D1%87%D1%82%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B6%D0%B8%D1%82-%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4/a-52389717>

8. Пудовкин Е. Макрон назвал три сценария развития России [Электронный ресурс] / Е.Пудовкин — Ружим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/07/11/2019/5dc4418d9a794753ccf952a6>
9. Обичкина Е. Макрон призывает не поворачиваться спиной к России [Электронный ресурс] / Е.Обичкина — Режим доступу: http://www.ng.ru/dipkurer/2020-03-01/9_7806_france.html
10. Програма Норвезької ради у справах біженців (NRC) в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nrc.no/globalassets/pdf/fact-sheets/2017/ukraine/nrc-----2014-2.pdf>.
11. Миллион патронов. Зачем Литва подарила Украине советское оружие [Электронный ресурс] — Режим доступу: https://baltnews.lt/vilnius_news/20190617/1019215954/million-patronov-zachem-litva-podarila-ukraine-sovetskoe-oruzhie.html
12. «Der Kalte Krieg ist zu Ende. Die Länder müssen freiwillig entscheiden dürfen». [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://www.stern.de/politik/ausland/krise-in-der-ukraine-in-25-zitaten-an-den-rand-eines-krieges-3682270.html>
13. Evans S. Ukraine crisis: Germany's Russian conundrum. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26440560>
14. André Härtel Germany and the crisis in Ukraine: divided over Moscow? [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari24-2014-hartel-germany-ukraine-crisis-divided-over-moscow
15. Popławski K., Anna Kwiatkowska-Drożdż A. The German reaction to the Russian-Ukrainian conflict – shock and disbelief [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-04-03/german-reaction-to-russian-ukrainian-conflict-shock-and-disbelief>
16. Гільченко О. Роль Німеччини у врегулюванні суспільно-політичної кризи на Південному Сході України / О. Гільченко // Роль зовнішнього чинника у суспільно-політичній кризі на Південному Сході України: збірник матеріалів круглого столу. — Маріуполь : МДУ, 2017. — с. 53 – 56.
17. Рябинин Е. Хронологический анализ отношения А. Меркель к конфликту на Донбассе / Е. Рябинин // Європейський Донбас: внесок німців у розвиток Донецького Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) й уроки для сьогодення: матеріали Круглого столу, Маріуполь, 19 жовтня 2019 р. /за ред. С. Пахоменка. — Маріуполь, 2018 – С. 27 – 30.
18. Noack R. Why do nearly 40 percent of Germans endorse Russia's annexation of Crimea? [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-angela-merkel-ist-hoffnungstraegerin-in-der-krise-a-987736.html>
19. Merkel warnt vor Flächenbrand durch Ukraine-Krise [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2014-11/merkel-ukraine-australien>
20. Devyatkov A. Germany-Russia: Normative Deadlock and Confrontation Fatigue [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.themarketforideas.com/germany-russia-normative-deadlock-and-confrontation-fatigue-a177/>
21. Einschätzung zu Pipelineprojekt [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bundestag.de/presse/hib/693758-693758>

